

Владимир Сис

КРИТИЧНИТЕ ДНИ НА БЪЛГАРИЯ

Дневник на военния кореспондент – 1913 г.

Превод от чешки Мария Генова

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© Владимир Сис, *автор*

© Мария Генова, *превод от чешки*

© Мартин Чорбаджийски, *редактор и автор на бележки под линия*

© Русанка Огринска, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление*

© Николета Карайончева, *художник на корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2019 г.

ISBN: 978-619-7496-32-1

Владимир Сис

КРИТИЧНИТЕ ДНИ НА БЪЛГАРИЯ

Дневник на военния кореспондент – 1913 г.

София
2019

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОСВЕЩАВАМ НА
БЪЛГАРСКИЯ ВОЙНИК! 7

СОФИЯ
от 1 до 10 юли 1913 г. 11

ЧЕТИРИ КЪМ ЕДИН
от 11 до 15 юли 1913 г. 55

ПЕТ КЪМ ЕДИН
от 16 до 19 юли 1913 г. 79

В НИШ
от 20 до 25 юли 1913 г. 98

В БУКУРЕЩ
от 26 юли до 9 август 1913 г. 134

БОЛНИЯТ МИР 188

СЛЕД СКЛЮЧВАНЕ НА МИРА 195

ПОСВЕЩАВАМ НА БЪЛГАРСКИЯ ВОЙНИК!

Селиолю, Петра, Лозенград, Бунар Хисар, Люлебургас, Чорлу, Дедеагач, Булаир, Огрин, Криволак, Кочани, Китка, Султан тепе, Черни връх, Ангиста, Кукуш, Дойран, Пехчево...

Безпримерен героизъм, безгранична жертвоготовност, високи идеали за правдата и истината, гореща любов към отечеството и свободата – това увекочава тези имена.

Не бих могъл по друг начин да изразя възхищението и обичта си към българския войник, този Ян Хус на Балканите, затова му посвещавам тази книга.

Известно е, че през време на войната със съюзниците България беше отлъчена от света и че не получи достъп до форума на Европа, който да изслуша гласовете, преди да наложи своя съд над воюващите страни. Никои в Европа, следователно и у нас (в Чехия), не знаеше какво беше положението по това време в София, докато Белград и Атина заливаха европейската общност с неблагоприятни за България известия.

Затова аз предлагам на чешките читатели своя дневник, който представлява само частично отражение на събитията, впечатленията и настроенията, изпълващи България по времето, когато всичко беше забулено за света в непрогледна мъгла. Чешкият читател ще прочете за това, за което нищо не знаеше, което умишлено беше премълчавано от печата или беше изопачено така, че нямаше нищо общо с действителността.

Този дневник, който първоначално почнах да пиша за себе си, естествено, има недостатъци и пропуски, но аз взех решение за публикуването му, защото искам той да послужи на истината и поне отчасти да допринесе за възхвала на героичния и благороден български народ, като на първо място бях воден от своята любов към българския войник.

Владимир Сис

СОФИЯ

от 1 до 10 юли 1913 г.

1 юли

Привечер напуснах болницата. Кочияшът караше бързо по широката улица „Цар Освободител“, по която, както обикновено по това време на деня, имаше много хора. На тълпи те отиваха на разходка към Борисовата градина. Всичко изглеждаше както обикновено: посолствата, министерствата, Дворецът, къщите, хората по улиците, колите, трамваите.

Излязохме на улица „Търговска“. Там, където тя се кръстосва с улица „Дондуков“, е главната артерия на столицата София. Тротоарите, разположени от двете ѝ страни, са препълнени винаги с пешеходци, трамваите се разминават, коли и файтони непрекъснато сноват. Това място е единствено свидетелство, че София е столица, жив и главен център на културния и политическия живот на българите.

Пред хотел „Панак“ (както всички грандохотели – с името на неговия основател) ме извика поетът К. Христов¹. Казах на кочияша да спре.

– Точно навреме се появяваш! – поздравя ме той и аз забелязах, че трудно съдържа своето безпокойство. Не по-малко възбудени бяха и останалите познати и непознати, които се събраха около файтона.

---

¹ Поетът Кирил Христов, който по време на войните за национално обединение е военен кореспондент и сътрудник на в. „Военни известия“ и сп. „Отечество“.

Не очаквах нищо добро.

– Какво се е случило, за бога?

– Започна се...

– Как? Нима война?

– Да – вчера! Но ние ще им покажем!

– Обявена е войната? – Не. Просто сърби и гърци ни нападнаха и ние преминахме в офанзива. По-пресни новини няма, но нашите настъпват по цялата линия!

Нима започна! Това, от което се страхуваше всеки приятел на славянските Балкани, при мисълта за което всеки славянин изтръпваше, е вече факт: сръбските и българските войници вдигнаха оръжия едни срещу други и воюваха!

Не бях в добро настроение, когато се върнах вкъщи. Мислите ми бяха заети с най-новото събитие – войната. Нова 1885 година!

Славянската идея на Балканите е погребана! Нашите неприятели тържествуват. Северните славяни, които в победата над полумесеца съзряха триумфа на младата славянска гуша, се пробудиха от своите сънища и видяха с очите си ужасната действителност. Какво ще ни донесе настоящето? Ние предчувствахме: отслабване на влиянието на славяните на Балканите в полза на враговете им – дегенериралите потомци на войнстващите елини и румънци. Факт!

Седях до прозореца и гледах Витоша, която се потапяше в мрак, и градът вече заспиваше след шума на деня. Сега е война и около девет часа улиците вече са пуссти.

Отново помислих:

Една нова война. Девет месеца кървави битки за българските войници, за да извоюват свободата на Македония, заради която България влезе във война с полумесеца. България не можеше да приеме една гръцко-турска Тракия. В Македония, тази долина на плача, милиони

българи простираха ръце към София и молеха да бъдат освободени. За тази Македония мислеха по време на най-тежките боеве и българските войници, в нейно име гromиха турците при Люлебургас с твърдата надежда, че това ще осигури свободата на тази мъченическа страна и им даваше сили за шурма при Одрин.

А сега! Уморени, те желяеха да се завърнат вкъщи и да си отпочинат заслужено. Те очакваха в крайна сметка да се видят със скъпите им хора, които бяха напуснали напролет, и сега се връщаха като старите спартанци на щит или с щит. Бяха вече близо до своите домове, така да се каже, на прага, но не можеха да влязат. Родината отново ги призоваваше. Досегашните съюзници на българите с гръзка ръка посегнаха на едва разцъфналия цвят на македонската свобода. Можеше ли България да мълчи?

Война! Нова и може би още по-кървава! Как ще влезе в нея България неподготвена и уморена? Гръцките и сръбските армии си бяха отпочинали през зимата от негодите, преживени в боевете при Куманово, Битоля, Селфидже, Йенидже, при Вардар и Янина и заеха изгодни позиции, укрепиха се там, заминираха бойното поле, където предстоеше главният бой. А българите? Някакво тежко предчувствие ме обзе. Витоша все повече потъваше в мрак, огромна, мрачна и страшна.

Война! Братоубийствена война! Какво ще каже славянският свят?

Имаше две възможности: или българите да победят сръбите и гърците, или те да победят българите. И в двете възможности се крие зло за цялото славянство. Остава да се реши кое зло е по-голямо и кое по-малко.

Ако победят българите, тогава за сръбите ще се повтори трагедията от 1885 година и към старата Сливница ще се прибави и това. Какво ще последва? Сръбите вече никога няма да забравят и да се помирят

с българите. Към старите рани, които националното самолюбие изстрада преди 27 години, ще се добавят и нови, по-дълбоки. А останалите славяни ще бъдат безучастни и няма да имат възможност да помирят своите южни братя. Следователно за славянския свят злото сигурно ще е голямо. Идеята за славянска общност на Балканите има вече своя препъникамък. Да приемем, че българите бъдат победени от своите съюзници Сърбия и Гърция. Това зло, което се базира на възможно поражение на сърбите, за целокупното славянство ще отиде на друга линия, но пак ще остане. Тъй като и българите – основно след епохалната победа над турците – няма да забравят и да простят на сърбите, че подло ги нападнат, скъсвайки договора, подписан преди година, и то с помощта на традиционния неприятел на балканските славяни – гърците. Към това зло прибавяме още едно зло, също така от голямо значение за интересите на българите и на славяните като цяло. Войната се води за Македония. Ако победят сърбите и гърците, евентуално от същата тази Македония или поне от голяма част от нея сърбите ще вземат северната ѝ половина, гърците – южната. Милионният български народ в Македония ще бъде разделен на две: 500 000 българи ще бъдат под сръбска власт, а 500 000 под гръцка.

В първия случай ще пострада само България, тъй като половин милион българи ще бъдат постърбени. Идеята за общославянство ще претърпи само морални загуби. Във втория случай половин милион българи ще бъдат поробени от гърците, ще преминат в сферата на елинизацията и по този начин ще бъдат напълно загубени. Повтарям, половин милион българи с македонско самосъзнание (или български македонци) ще бъдат изтрити от недрата на славянството! А за това ще трябва да благодарят – славяните – на сърбите!

По-голямо зло ще бъде победата на сърби и гърци. Такова зло не пожелавам на нито един славянски народ, както и на сърбите. Но най-малко го пожелавам на българите, които очевидно стават жертва на подлостта и предателството и тяхното поражение може да се отрази и върху интересите на цялото славянство. Ако славянството трябва да защитава своите интереси, естествено, сърбите няма да му окажат морална помощ, което те ще използват, естествено, в своята гнусна антиславянска дейност.

Сега и си мисля:

Ще излязат ли българите от тази война като победители?

Витоша изчезна в гъста тъма. София спи, мълчи. Чака това, което ще ѝ поднесе утрото. Отсреща в къщата се чуват и детски гласове, съпровод на пиано, пеят българския химн. Трогателно се носи песента по тъмната, пуста улица: „Шуми Марица“...

2 юли

Как е възможно това! Докато в Македония още се водят боеве по цялата военна линия, в Белград все още Пашич² обещава, че сръбското правителство би желало да се съобрази с руския арбитраж. Наистина ли Пашич мисли това искрено? Самият Пашич може би да, защото лично той е против войната. Пашич знае добре, че бъдещето на Сърбия няма да бъде сигурно дори чрез една победна война и че точно обратното – ще остане винаги подчинено на приятелството и на съюзничеството с България. Неприятелска България в тила на Сърбия означава винаги *temento mori*. А това,

² Никола Пашич (1845 – 1926) е сръбски държавник и общественик, основател и лидер на Народната радикална партия, министър-председател на Сърбия в годините на Балканските войни и Първата световна война.

което мисли Пашич, другите не го мислят. Правителствената Самоуправа³ провъзгласява договора с България за невалиден, тъй като и българите четири пъти го нарушават. Сърбите виждат нарушението в това, че българите не изпратиха на македонското бойно поле обещаните 100 000 войници, които там биха били напълно излишни. Против сърбите в Куманово имаше 80 000 турци, докато българите имаха срещу себе си основната неприятелска сила. Да изпрати до Вардар стохилядна армия България обеща, тъй като смяташе, че основните боеве ще се водят в Македония. Но се разбира, че турците напускат Македония и съсредоточават силите си в Тракия срещу България и че планират да се обявят срещу нея, да я разгромят и чак тогава да се оправят с останалите съюзници. Генералните щабове са се споразумели дислоцирането да се извърши така, както го изискват условията. Вместо 100 000 войници българите изпратиха в Македония само Седма Рилска дивизия, която бе напълно достатъчна, за да може заплахата за турския тил да помогне на сърбите да победят при Куманово и да завземат Солун. Следователно доводите за нарушаване на договора от страна на българите са безпочвени. Самоуправата не призна договора. За какво е това договаряне за арбитраж? Още по-очевидно от Самоуправата се изрази финансовият министър Протич, известен българофоб:

„Македония, докато е окупирана от нашата войска, е сръбска и ще остане сръбска“.

Сърбите окупираха и тази територия, която според договора трябваше да принадлежи на българите. Следователно?

Влиятелен член от кабинета на Пашич разкри картите на сръбското правителство, по този начин Па-

³ Самоуправа – Сръбският министерски кабинет.

шич освен другото е напълно безпомощен по отношение на военната лига, ръководена от принц Александър. Тази лига пожела война и я предизвика. Знаейки за несъгласието на Пашич, тя бе готова да го принуди да даде своето съгласие за войната, като го постави пред свършен факт. Само така може да се обясни обстоятелството, че в понеделник започнаха кървави боеве край Злетово и Криволак, докато в Белград дипломатията все още не искаше и да чуе за война.

Едновременно с това сърбите се нахвърлиха върху българи и гърци. Подробности за боевете липсват. Но това мълчание не обезпокоява никого. Българите бяха свикнали с това от времето на войната с турците.

Вечерта в града се понесе слух, че под натиска на Русия българското правителство е заповядало боевете в Македония да бъдат спрени и само в случай че неприятелят възобнови ударите, да бъдат подновени.

Означава ли това край на враждата? Какъв е планът на Русия? Приеха ли сърбите наистина арбитража. В този случай доктор Данев⁴ трябваше да замине за Петроград, за да се срещне със своя колега Пашич. За никаква обща конференция на министър-председателите на балканските държави не става дума. България щеше да преговаря отделно със Сърбия и отделно с Гърция.

Данев огласи своето решение в Белград и в Атина с предложението да спре тази война, а споровете между съюзниците да се решат по дипломатически път. Тези, които познават сърби и гърци, се съмняват, че крачката, която прави Данев, ще има успех. Сърби и гърци са готови за война, която би им донесла полза и няма да се откажат от своите планове.

---

⁴ Д-р Стоян Данев (1858 – 1949) е юрист, преподавател и политик, лидер на Прогресивно-либералната партия и министър-председател по време на Междусъюзническата война.

3 Юли

Пехотата със знамето се отправя към гарата по улица „Мария Луиза“. Войниците маршируват бодро и весело, пеят войнишки песни.

– Накъде момчета?

– Към сръбската граница!

Значи, срещу своите братя? Стана ми тежко, очите ми се наляха със сълзи. Точно на мен ли, аз, който се гордеех и бях щастлив, когато виждах, че същите войници се отправят към Одрин и Чаталджа. Времената се менят. Повярвайте!

Тогава да, но сега!

Тогава войниците бяха въодушевени, а и в техните песни имаше нещо тържествено, нещо възвишено и необичайно.

Днес всичко това беше заменено от огорчението и яда, от предателството на съюзниците.

Тогава войниците влизаха в бой с турците, за да изкупят със своята кръв свободата на македонските си братя.

Днес тези войници са принудени да защитават същата тази свобода от неотдавнашните си съюзници.

Вървят, пеят и никой от тях не мисли за смъртта. Те са млади и затова не мислят за нея. Та нали още не са живели!

Около себе си чувам гласове: „Много късно отиват. Войната вече свърши“. А други гласове им отговарят: „Дай, боже!“. Аз обаче никак не вярвам на това. Наистина имаше заповед да се спре войната. Това обаче не значи, че опасността е отминала. Сърби и гърци няма да отстъпят, няма да отстъпят и българите. На едните това няма да го позволи тяхната страст, тяхната заслепеност, тяхната грандомания, а на другите

– тяхната чест. Войната трябва да продължи. Ще се бият и тези момчета, които усмихнати отиват на бойното поле, много от тях там ще положат своите кости – убити от братска ръка!

Боевете със Сърбия са благоприятни за българите. В долината на Вардар българите са заели важни стратегически позиции, като например град Гевгели, също и Удово, и Криволак, откъдето сърбите бяха изгонени. Сръбският план да се обградят българските позиции при Щип по направление Криволак – Кара и Ходжали – Щип и да нападнат българите в тил, също така претърпя неуспех. Има и друг въпрос – ще запазят ли българите тези важни позиции. Сърбите, след като се съвземат, сигурно ще се върнат с по-големи сили и ще се опитат да отстранят българите от Вардара.

Най-страшните боеве са на брега на малката река Злетовска, приток на Брегалница. Българските позиции са на левия бряг на реката, сърбите – на десния. Когато в понеделник следобед започва боят, българите яростно преминават в офанзива през реката и с байонетен удар принуждават сърбите да отстъпят чак до Кратово. Село Добрево, отдалечено от Кратово само на пет километра, е обсадено от българите, както и връх Такоп. Но даже и тези позиции не са изгодни за много по-малобройните българи, затова те ще се видят принудени доброволно да ги напуснат. Заслуга за тяхното овладяване има главно Седма Рилска дивизия, която почти една година води боеве на същите места за втори път.

Отново е дадена заповед да се спре настъплението и в Сърбия са изпратени като парламентъори от щаба на Рилската дивизия майорите Личев, Живков и Минков. Сърбите също нямат умора в боевете.

От Солун кратка телеграма съобщава, че гърците са пленили оставеното от българските военни части знаме на българската пехота. Каква е съдбата му по-ната-

тък, не се знае. Генерал Хесапчиев⁵ напусна Солун преди това и през Серес се върна в София. Това, че българите оставиха в Солун гарнизона, доказва, че почти са изключили възможността за война. Този гарнизон е загубен.

4 юли

Тукашният руски посланик Неклюдов ежедневно посещава доктор Данев и го убеждава да направи всичко възможно да предотврати войната. Но Данев прави това и без него. Опозицията не е доволна от това. Вечера се срещнаха при Радославов лидерите на опозицията Малинов, Генадиев, Тончев и Сакъзов⁶ и взеха решение България да не се поддава на сръбска и на гръцка провокация, а да вдигне хвърлената ѝ ръкавица и в свой интерес да отговори на войната с война. Решението на опозицията бе споделено с Данев и може би точно под негово влияние на гърци и сърби беше даден ултиматум: в срок от двадесет и четири часа да спрат боевете, в противен случай всяка една провокация ще се счита за обявяване на война. Освен това гърците са уведомени, че трябва да освободят солунския гарнизон и българското знаме отново да се развее там.

Сърбите досега не са отговорили, докато отговорът на гърците е ясен: гръцкото правителство е разпоредило на своята армия да премине неутралната зона, а солунският гарнизон след кратък бой беше обезоръжен и пленен. С други думи: Гърция обявява война на България!

⁵ Христофор Хесапчиев (1858 – 1938) е български офицер и дипломат. През Балканската война е българският представител при главната квартира на гръцката армия в Солун.

⁶ Това са Александър Малинов, водач на Демократическата партия, Никола Генадиев, един от лидерите на Народнoлибералната партия, Димитър Тончев на Младoлибералната партия и Янко Сакъзов на широките социалисти.